

Riktignok bringes legen Johann Clemens Tode inn som kilde til de delene av debattene som i andre halvdel av 1700-tallet gikk over i folkeopplysning. Men det er uklart hva Tode egentlig skal belyse. Todes skrifter, så vel som Holbergs, virker tilfeldig valgt, og ses i liten grad i lys av sin historiske referansebakgrunn. Det blir vanskelig å få tak i hva de to forfatterne egentlig sto for, og hvilke debatter de var del av i sin samtid. Dette kan også ha sammenheng med mangfoldet av temaer som bringes på bane, og som ikke alltid blir systematisk analysert. Hovedlinjene i luksusdebattene, brytninger mellom skiftende posisjoner og ulike ståsteder, så vel som endringer over tid, er derfor ikke lette å få oversikt over.

Framstillingen virker til tider relativt ustrukturert. Viktige poenger drukner i detaljrikdom og assosiasjonsrekker, påstander framsettes uten videre diskusjon. Opphevelsen av hoveriet i 1788 og påfølgende landboreformer tilskrives for eksempel – i vid forstand – inspirasjon fra luksusdebattene. Det kan godt være tilfelle, men slik det står, fortøner det seg som forenklete forklaringer av komplekse prosesser. Adam Smiths bok *The Wealth of Nations* (1776) skal ha fått stor innflytelse i Danmark, men det er uklart hvordan. I avsnittet "Et opplyst liv" er det stort sett elitens forestillinger om bøndene og behovet for å "oppdra" dem som kommer fram. Forholdet folkekultur og elitekultur er – som Venborg Pedersen nevner – et omdiskutert tema i kulturhistorie, og altså et tema han med fordel kunne ha reflektert mer over. Endelig påpeker han at det var til hjemmet man samlet ting, og husholdet var kvinnes verden. Kvinners betydning for forbruket tas imidlertid for gitt, og framstår som et premiss som verken utdypes eller problematiseres.

Til tross for slike kritiske innvendinger vil jeg avslutte med å si at Mikkel Venborg Pedersen har skrevet en innholdsrik bok som formidler hans begeistring og glede ved å for-

telle historie. Den interesserte leser vil møte et mangfold av temaer relatert til luksus, handel og forbruk på 1700-tallet. Boka gir liv til utstillingene ved Nationalmuseet og Frilandsmuseet og tilfører dem fornyet interesse og aktualitet.

Kari Telste

Lisa Skogh, *Material Worlds: Queen Hedvig Eleonora as Collector and Patron of the Arts*, Contributions to the history of the Royal Swedish Academy of Sciences 44 (Stockholm: Center for History of Science at the Royal Swedish Academy of Sciences, 2013). 359 s.

"Att kvinnliga förebilder skulle saknas i historien är en myt. De syns bara inte i böckerna, eftersom historieskrivarna har tagit för givet att världen alltid varit styrd av män", proklamerade ett antal historiker i *Dagens Nyheter* den 28 februari 2014. Uttalandet är knappast kontroversielt för de forskare som länge har sysslat med att studera historiens kvinnliga aktörer, från samhällets botten till dess absoluta elit. Ett exempel på det senare finner vi i konstvetaren Lisa Skoghs avhandling om drottning, senare änkedrottning Hedvig Eleonora (1636–1715) som samlare och mecenat. Skogh börjar sin studie med att diskutera ett grupporträtt föreställande kungafamiljen, målat av David Klöcker Ehrenstrahl år 1683. I porträttet är det inte kung Karl XI som intar bildrummets centrala position, utan hans mor Hedvig Eleonora som var änkedrottning under femtiofem år. Iklädd purpurfärgad sammet prydd med guldbrodyr och hermelin tronar hon som dynastins överhuvud. Hedvig Eleonoras maktfullkomliga intryck står här i stark kontrast till historieskrivningens omdömen om samma änkedrottning som politiskt oerfaren eller rentav politiskt ointresserad (se till exempel Alf Åbergs biografi över Karl XI från

1958). Sprickan mellan Hedvig Eleonoras *persona* i Ehrenstrahls porträtt och den traditionella historiografin är påtaglig.

Målningen är en utmärkt startpunkt för Skoghs grundliga studie av änkedrottningens samlingar, samlade och mecenatskap. Lisa Skogh utgår från att Hedvig Eleonora var en politisk aktör, och att hon precis som andra samtida furstar och furstinnor använde sig av konsterna för att manifesteras sin makt och framhäva sin dynasti. Skogh undersöker därmed en iscensatt furstinna. Hon rekonstruerar tålmodigt och detaljrikt de materiellt dyrbara världar som änkedrottningen skapade runt sig själv och analyserar vad dessa miljöer hade för funktioner i sin samtid.

Inledningsvis presenterar Skogh tre syften med sin studie. Främst säger hon sig vara intresserad av vilka samlingar som fanns tillgängliga för och som skapades av Hedvig Eleonora. I andra hand vill Skogh undersöka vilka dynastiska och politiska funktioner som Hedvig Eleonoras samlade och mecenatskap fyllde. Skoghs tredje syfte är att teckna hennes samlingar och mecenatskap mot bakgrund av kontinentala furstliga traditioner. I det tredje syftet ingår även undersökning av den samtida receptionen av änkedrottningens aktiviteter inom det konstnärliga fältet. Angreppssättet är brett utifrån ett stort empiriskt material. Undersökningen utgår från Hedvig Eleonoras räkenskaper, inventarier och förteckningar av föremål samt av själva föremålen. I stället för att detaljstudera specifika föremål och samlingar säger sig Skogh vilja analysera Hedvig Eleonoras roller som samlare och mecenat mot bakgrund av hennes familj, nätverk och kunskaper. För att kontextualisera sin analys har Skogh tagit hjälp av flera besläktade forskningsfält. Hon åberopar främst konstvetenskapliga studier, med inriktning på eliters statuskonsumtion och konsternas funktioner för fursten under tidigmodern tid, samlade och mecenatskap i allmänhet, och samtida svenska samlingar och Hedvig Eleonora i synnerhet.

Avhandlingens första empiriska avsnitt inleds med ett kapitel om Hedvig Eleonoras furstliga bakgrund, vilka traditioner av samlade och mecenatskap som fanns inom hennes familj och de nätverk som hon därigenom var knuten till, samt vilka platser som var tillgängliga för hennes samlingar i det svenska riket. I kapitlet "A pictorial world" behandlar författaren de olika bildvärldar, framförallt olika slags porträtt, som fanns tillgängliga för och som kom till genom Hedvig Eleonoras initiativ. Skogh anknuter här till tidigare forskning som har framhållit porträttsamlingar som en iscensättning av mecenatskap och av dynastiska och politiska nätverk. I "A wondrous world" utforskar Skogh Hedvig Eleonoras samlingar av kuriösa, nyttiga och exotiska föremål som vanligtvis förknippas med den tidigmoderna erans konstkabinett. Här är analysen mer gränsöverskridande än i föregående kapitel. Skogh kopplar bland annat samlandet av förgängliga rariteter, till exempel meloner, till förevigandet av desamma genom änkedrottningens beställningar av stilleben-målningar. Skogh visar även att förunderliga djur och exotiserade människor ingick i Hedvig Eleonoras samlingar, och hur de bevarades genom tavelmåleriets medium. I "A learned world" diskuterar Skogh änkedrottningens skapande av en intellektuell värld genom vetenskapliga samlingar. Här diskuteras astronomiska och optiska instrument, klockor och änkedrottningens boksamlingar. Genomgående problematiserar Skogh Hedvig Eleonoras möjligheter att självständigt utforma sina samlingar. Hon diskuterar föremål som tillkom genom änkedrottningens aktiva mecenatskap och de som hade förvärvats genom gåvor, arv eller som krigsbyten konfiskerade av kronan i kriget. I avhandlingens sista kapitel sammanfattar Skogh sina empiriska resultat och diskuterar receptionen av Hedvig Eleonoras samlingar under änkedrottningens livstid.

Skogh går främst i dialog med forskning sprungen ur det konstvetenskapliga fältet, även om studier inom andra områden, till exempel

vetenskapshistoria, återopas i analysen. Mer renodlad historisk forskning och teoretisk litteratur om politisk kultur, patronage och nätverk har i stort sett valts bort. Det är synd, eftersom Skoghs undersökning förtjänstfullt visar den konstvetenskapliga studiens relevans för det politisk-historiska fältet. Den politiska relevansen hade dock kunnat bli ännu tydligare om författaren teoretiskt hade vävt samman den konstvetenskapliga forskningen med tidigmoderna politiska idéer och praktiker. Framförallt gäller det avsaknaden av resonemang kring begreppet "politisk kultur". Inledningsvis skriver Skogh att den teoretiska grunden för hennes studie ligger i antagandet att det fanns en stark koppling mellan politisk kultur, gemåler och konsterna under tidigmodern tid (s. 15). Men vad är politisk kultur, hur fungerade den under barocken och framförallt: hur såg förhållandet ut mellan politisk kultur och en änkedrottningens värdefulla samlingar? Ett resonemang kring detta hade visat hur Hedvig Eleonoras samlande och konsumtion var en del av hennes politiska agerande, och därtill gett studien ännu mera tvärvetenskaplig tyngd.

Orienteringen mot konsumtionsforskning och konstens funktioner för fursten röjer hur författaren vill att läsaren ska tolka "material" i titeln *Material worlds*. Det materiella analyseras som ekonomiska värden och rariteter, medan materialens egenskaper och eventuella effekter har uteslutits. Det är föremålets helhetsfunktioner och vad de symboliserade som Skogh uppehåller sig vid. Författaren ansluter sig därmed inte till de senaste decenniernas materiella vändning, där till exempel forskare som Bruno Latour, John Law och Annemarie Mol har utvecklat ett annat slags nätverksteoretiskt tänkande, där det materiella ingår i icke-hierarkiska relationer med människor och även tillskrivs en slags agens. Den sortens teoribildning är visserligen inte relevant för Skoghs frågor. Men det materiella anslaget kunde ha förklarats närmare eftersom det finns med i titeln och med tanke på de senaste

decenniernas humanistiska forskningstrend (som även fått genomslag inom konstvetenskapen). Annorlunda uttryckt: varför är titeln just *Material worlds* och inte *Collected worlds* eller *Dynastic worlds*, när analysens fokus är att tolka samlingarna och föremålen?

Skogh har valt att studera Hedvig Eleonoras samlingar på en övergripande nivå, vilket får flera konsekvenser för undersökningens resultat. Det är en föredömlig ansats, och helhetsgreppet säger självfallet mer om Hedvig Eleonora som samlare och mecenat än om endast en mindre del av änkedrottningens samlingar hade studerats. De tre samlingsvärldar som Skogh beskriver är lättöverskådliga trots undersökningens detaljrikedom. De omfattande illustrationerna är välvalda och eleganta. Jag är särskilt förtjust i porträtten som återges i frimärksformat, vilket skapar överblick och förstärker förståelsen av samlingarnas dynastiska funktion. Analysen blir särskilt skarp när Skogh väljer att överbrygga föremåls- och samlingsgränserna, som i den ovan nämnda diskussionen om meloner och samlingsbara djur och människor. I samma kapitel problematiserar författaren termen "Indianische" genom att argumentera för att den sortens beskrivningar främst användes för att peka ut föremål som främmande, snarare än att tillskriva dem ett specifikt geografiskt ursprung. Det här är bara ett exempel på den källkritik av förteckningar och inventarier som Skogh visar prov på. Här kan hon tveklöst i egenskap av konstvetare utbilda historikern, en betydelsefull påminnelse om tvärvetenskapens förtjänster.

Nackdelen med ett stort och krävande material är förstås att det tar tid att samla, bearbeta och strukturera det. Skogh har lyckats väl med att skriva fram ett balanserat resultat. Vad som ändå saknas är en motivering av den tematiska indelningen i just de tre världar som författaren har valt att konstruera och beskriva. Skiljde Hedvig Eleonora mellan piktoral, kuriösa och vetenskapliga samlingar? Eller är det författarens analytiska ambitioner som har

styrkt tematiken, och vad grundar sig den i så fall i? Här finns en antydning till konflikt mellan gamla och nya forskningstraditioner: en mer traditionell indelning efter typ av samling och/eller objekt (porträttgalleriet, kuriosakabinettet och vetenskapliga samlingar i biblioteket) och ett mer gränsöverskridande sätt att resonera på. Vetenskapshistorikern Paula Findlen har med rätta framhållit att orden arkiv, bibliotek, kuriosakabinett och museum kunde användas synonymt med varandra under renässansen och barocken (se Findlens artikel "The museum, its classical etymology and renaissance genealogy" i *Journal of the History of Collections*, 1989). Ordens mångtydighet avslöjar hur de här sfärerna kunde innehålla variationsrika samlingar. Ett idealt bibliotek skulle enligt bibliotekarien och jesuiten Claude Cléments *Musei sive bibliotheca tam privata quam publica constructio* (1635) inte bara rymma böcker utan även tavelmåleri, skulptur och medaljer – för att bara nämna ett exempel. Först i samband med de moderna museernas och vetenskapernas framväxt började allt mer enhetliga materiella kategorier tillämpas, där olika slags föremål tydligare skiljdes från varandra genom klassificering och inrättandet av mer specialiserade institutioner. En lösning som hade kunnat förstärka Skoghs gränsöverskridande resonemang hade vara att betona det rumsliga perspektivet ytterligare genom att utgå från de olika platser där samlingarna förvarades och studera dem i det sammanhang som dåtiden gav. Olika slags diskursiva texter om ideala ordningar och innehåll i tidigmoderna bibliotek och museer hade i större utsträckning kunnat hjälpa författaren att betona det flytande drag som utmärkte tidigmoderna samlingar. En annan synpunkt på upplägget är att framställningen hade kunnat göras mer effektiv om det andra kapitlet, som diskuterar Hedvig Eleonoras bakgrund, nätverk och residens hade arbetats in i de efterföljande kapitlen. Därmed hade sambanden mellan dynasti och samlingar framstått tydligare

för läsaren, vilket hade gett studien ytterligare analytisk skärpa.

När författaren slutligen summerar avhandlingens resultat har inledningens tre syften förvandlats till ett, nämligen att undersöka Hedvig Eleonoras roll som mecenat och samlare inom det kulturpolitiska klimat som rådde kring monarkin i 1600-talets Sverige. De syften som presenterades inledningsvis återges nu i stället som frågeställningar. Fram till sidan 259 är det de tillgängliga och skapade samlingarna kring Hedvig Eleonora, deras sammansättning och funktioner som framförallt har diskuterats, ofta i detalj men utan att undersökningen förlorar fokus. Vad som däremot borde ha utvecklats mer är hur änkedrottningens samlande och mecenatskap överensstämde med eller avvek från kontinentala furstliga traditioner, oberoende av hennes specifika släkt (även om det senare är en nog ett så viktigt sammanhang, som Skogh med rätta har valt att betona). Frågan om samlingarnas reception berörs överhuvudtaget inte förrän efter sammanfattningen, och får då bara åtta sidors utrymme. Dessa resonemang kunde därmed helt ha uteslutits ur undersökningen. Det material som presenteras dessförinnan är tillräckligt rikt, liksom författarens analys av samlingarnas sammansättning, som är både innovativ och värdefull.

Sammantaget har denna avhandling, genom att fokusera på det materiellas värden och funktioner, lyckats överbygga sprickan mellan Hedvig Eleonoras *persona* och den traditionella historiografin. Den borde därför läsas både av konstvetare och av historiker som vill förstå hur dynastier, kunskap och makt kunde gestaltas genom samlingar i barockens Sverige.

Emma Hagström Molin